

*Osobitosti rečníckej kultúry na Slovensku. Sondy do prezidentskej kampane 2014**

OLGA ORGOŇOVÁ, ALENA BOHUNICKÁ
(Bratislava)

Naše epicentrum záujmu spojené s usúvzťažňovaním štýlov jazykového vyjadrovania s pragmatickým profilovaním verbálneho správania ľudí ich prostredím, kultúrnou i sociálnou identitou, zámermi a pod. súvisí s rozširovaním záberu lingvistov od tradičného „vnútrolingvistického“ nazerania na predmet skúmania (jazyk ako usporiadaný nástroj na komunikáciu a poznávanie) k interdisciplinárnemu nazeraniu na reč človeka ako atribút „individuálnej štruktúry v dynamike správania“ (Nakonečný, 2009, s. 25), ale aj sociálne zaradeného subjektu s kultúrnou identitou (porov. Nakonečný, 2009, s. 14–82; Kraus, 2004, s. 21–29). Jazyk a reč aj podľa pragmaticky zmysľajúcich filozofov jazyka (Austin, Searle či Wittgenstein) realitu nielen spätne reprodukovujú, ale slúžia aj pri myšlienkovom projektovaní fiktívnej či reálnej skutočnosti vrátane aktivít seba samého aj iných. Má teda nielen konštatívne poslanie, ale na dôvažok aj performatívnu („činnostnú“) či konštruktívnu („tvorivú“) dimenziu¹. Týmto smerovaním sa najmä americká a západoeurópska lingvistika kvalifikuje v predošlych

* Publikácia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 2/0085/12 Cudzost' v slovenskom jazykovo-kultúrnom prostredí.

¹ Otázky tzv. „sociálneho konstruktivismu“ skúmajú v 90. rokoch vo svojej práci P. L. Berger a T. Luckmann (1999), pričom upozorňujú, že realita je premenlivým, mocensky presadzovaným konštruktom, viazaným na „kollektívne vedomie“ isteho spoločenstva a vznikajúce i zanikajúce s ním. Na to nadväzuje M. Bočák a dodáva, že vytváranie (reprezentácie) reality neprebíha (primárne) na úrovni individuálneho subjektu, ale spoločenstva. Realita je premenlivým, mocensky ovplyvňovaným konštruktom, viazaným na „kollektívne vedomie“ isteho spoločenstva, vznikajúce i zanikajúce s ním (Bočák, 2009).

desaťročiach ako disciplína, ktorú zaujíma viac než exaktná analýza súvislého monológu na zvuky, tvary, vetné sklady či rozsiahlejšie nadvetné kolokácie neobjektivistická a približná interpretácia zmyslu reči aktérov komunikácie ako súčasť ich koexistencie v kontinuu komunikátov v rámci istých vysekov reality – diskurzov na verejnosti či v každodennom živote.

Rečnícku kultúru na Slovensku priblížime na pozadí reflexií na margo verejných vystúpení troch zo štyroch „najsilnejších“ kandidátov na prezidenta Slovenskej republiky z predvolebnej kampane na jar 2014 (A. Kiska, R. Procházka, M. Kňažko), ktorí sa exponovali na rôznych verejných fórach v záujme presvedčenia verejnosti o optimálnosti svojich kandidatúr.

Vychodiskom našich teoretických úvah o pôsobení jazykových prejavov exponovaných rečníkov na verejnosť je pojem kultúrna „špecifickosť“ ako mimojazykové ukotvenie, v ktorom sa odohráva jazykové správanie rečníkov – prezidentských kandidátov, a jej dosah na reakciu adresátov týchto prejavov – voličov. Máme pritom na pamäti ideu diskurznej psychológie R. Harrého a G. R. Gilleta (2001, s. 103), že „ľudské myslenie je neformálne a veľmi citlivé na diskurzívny kontext so všetkou bohatosťou skutočného sveta“, s čím súvisí lingvistické konštatovanie, že „porozumenie jazyku predpokladá rozumieť tomu, čo sa deje v diskurze, prostredníctvom ktorého sa ľudia interakčne realizujú, čím sa formujú, reprodukujú a rozvíjajú ako sociálno-kultúrne bytosti“ (Dolník, 2010, s. 60). Toto lingvistické krédo nás vedie aj k spôsobu uchopovania (každodenného) komunikovania obyčajných ľudí v súkromí rovnako ako vystupovanie verejných činiteľov na verejnosti.

Pravda, prvoplánovým „mediom“ našich skúmaní sú verbálne prejavy (= texty) spomínaných aktérov, spravidla ich repliky v rozsiahlejších dialógoch, riadených moderátormi diskusií. Tie majú isté jazykové kvality, isté štýlové znaky, ktoré ale bez ohľadu na aktívnych aj pasívnych aktérov sledovaných udalostí (teda ľudí, ktorí tvoria svoje prejavy i tých, ktorí tieto prejavy interpretujú), kontext diania v aktuálnom slovenskom politickom spektre a v kontinuite najmä s lokálnou politikou, ako aj bez zohľadňovania a rešpektovania kultúrneho backgroundu, by nemali takú vypovednú hodnotu, ako je to v prípade integrovaného pohľadu na štýl sledovaných prejavov.

Pojem *kultúra* chápeme ako spôsob bytia spoločnosti, teda „činnosť“. Pravda, kultúra nemá povahu bezhraničnej a samovoľnej sebaaprezentácie individuí v spoločnosti. Riadi sa súborom (lokálne či aj širšie platných) noriem intelektuálneho, sociálneho či manuálneho správania v širokom zmysle, ktorého

validita je relativizovaná už vnútri tej istej komunity (lebo *kulturémy*², t. j. materiálne alebo duchovné kultúrne symboly, sú vnímané diferencovane v súlade so sociálnou stratifikáciou nositeľov daného jazyka, pričom kolektívny zmysel vecí je akymsi „spriemerovaným“ výsledkom ich synchronného vnímania a chápania). O pojme kultúrna „rozmanitosť“ uvažujeme v súvisi s aktuálnou dobou (od postmodernity k hypermoderne – porov. Juvín – Lipovetsky 2012; Lipovetsky 2013), čiže s érou globalizácie kultúrnych hodnôt, deokcidentalizácie, s priklonom k dominancii subjektívnych preferencií, individualizmu, a to na vlnách každodennosti bežného života a tomu zodpovedajúceho neformálneho či nedbanlivého správania (vrátane reči) v duchu „obyčajnosti“ ako normy. Približovanie sa k takejto norme „bežnosti“ v slovenskom prostredí znamená, pravda, nie čistu či jednoznačnú zmenu akejsi konvenčnej „vysokosti“ s hypermodernou „nízkosťou“, akej sme boli svedkami v čase romantickej reštruktúracie tzv. totálnych štýlov v 19. storočí. Ide o emergentnú valorizáciu spôsobov správania a vyjadrovania, keď v konkrétnej situácii okolie (recipienti) vnímajú isté registre „nízkosti“ ako náležité, vhodné, presvedčivé,... (= dobre) bez toho, aby sa tradičná „vysokosť“ devalvovala jednoznačne na zlú, nevhodnú, v konečnom dôsledku teda neefektívnu v komunikácii s adresátmi. Presnejšie teda ide o miešanie vysokosti s nízkosťou (a to v monológoch jedného aktéra, ako aj v kombinácii prejavov viacerých aktérov v dialógoch ako dominantnej forme verbálneho konania).

Ako aktuálne dobové penzum axiologicky pozitívnych kultúrnych kvalít, ktoré možno považovať na Slovensku za interkultúrne akcentované a lokálne uznávané (najmä mladou generáciou ako plodom doby hmotnej i ideovej globalizácie), sa javí v súčasnosti fenomén neskorumpovanosti, nezaťažnosti (komunistickou) politickou minulosťou (čo favorizuje mladú generáciu) či rešpektovania ľudských práv, respektíve rovnosti medzi ľuďmi v rôznych sociálne akcentovaných zmysloch (napríklad genderovom ako rovnosť medzi mužmi a ženami, etnickom ako rovnosť medzi majoritnými a minoritnými populáciami, sexuálnom ako rovnosť nezávisle od sexuálnej orientácie, náboženskom ako rovnosť medzi stúpencami majoritnej i minoritných cirkví) a pod. Pravda, tieto zdanlivo jasné kultúrne determinanty nie sú bezproblémovo

² Pod pojmom *kulturéma* rozumiem v súlade s M. Byramovou parametre kultúrnej identity určitého etnika, ktorých ukazovateľmi sú prototypické (celonárodné dominantné) symboly / znaky a morálne hodnoty každodenného života. M. Byramová vylučuje zo záberu extrémne signifikácie ako periférne, resp. príznakové, teda aj pre pôvodné spoločenstvo neprirodzené, „abnormálne“ (Byram, 1992, s. 122–126).

prítomné v myslení a následne aj konaní všetkých Slovákov. Európskej idei „rovnosti“ konkuruje napríklad tradičná kresťanská idea rodiny ako „základnej bunky spoločnosti“ založenej spojením muža a ženy, čím sa automaticky vytvára napätie vo vzťahu k sexuálnym minoritám (príslušníkom LGBTI), čoho sú si vedomí aj exponovaní slovenskí politici a kolektívne uznávaným konvenciam podriaďujú následne vlastné súkromie aj postoje k societe. Preto napríklad A. Kiska zdôrazňuje svoju katolícku identitu a odmieta alúzie R. Fica na svoje väzby na hnutie scientistov. Prichádza do úvahy aj tretia možnosť – keď verejne činné osobnosti sú deklaratívne stúpecami platných etických noriem bytia (občas aj stereotypov), pravda, svojím počínaním sa môžu dopustiť aj skratov (porov. napríklad nečakaný útok D. Rusnáka, pracovníka kancelárie bývalého prezidenta I. Gašparoviča, na maďarsky hovoriace návštevníčky kaviarne v Bratislave <http://www.sme.sk/c/7210824/darius-rusnak-urazal-madarov-a-vyvolal-bitku-v-krcme.html>; či aféru s bývalou moderátorkou verejnoprávnej televízie a rozhlasu RTVS K. Kormúthovou na margo rómskej menšiny na Slovensku <http://romovia.sme.sk/c/7207513/rtps-vyhodila-moderatorku-pre-rasizmus-zrusil-ju-aj-romsky-festival.html>).

Ak sa po tomto exkurze sústredíme na aktuálnu stylistiku 21. storočia ako súčasť interdisciplinárne založenej vedy o používaní jazyka v kultúrnom ukotvení societou a jej príslušníkmi súčasnej doby (porov. Orgoňová, 2013a), stylistika sa tak javí ako integratívny priestor spektra hraničných disciplín na pomedzí so sociológiou, psychológiou, etnológiou, pragmatikou atď. (porov. Hoffmannová, 1997, s. 127; Slančová, 2003, s. 207–223). Jej ambíciou je už nielen „pasívne“ opisovať realitu podľa istých selekčných a kompozičných pravidiel klasického štýlotvorného procesu, ale navyše s porozumením interagovať s hypermoderným (individualistickým a kozmopolitným) človekom doby globalizácie, s jeho konaním a vyjadrovaním a flexibilne tak vytvárať situačné „obrazy“ komunikačných aktov vynárajúcich sa v ukotvenom časopriestore (Orgoňová, 2013b).

Jazykové správanie prezidentských kandidátov, ktoré nás tu prednostne zaujíma, sa nezaobíde bez toho, čo by sme v nadväznosti na pojmoslovie Pierra Bourdieua mohli nazvať ekonomickým zaangažovaním komunikantov³. V oveľa

³ Tézou autora je, že každá jazyková výmena je zároveň ekonomickou výmenou, ktorá sa odohráva medzi hovoriacim, ktorý disponuje istým jazykovým kapitálom, a príjemcom (spotrebiteľom), ktorý je pripravený tento investovaný kapitál oceniť, na základe čoho sa vytvárajú isté symbolické benefity (sociálne uznanie, sympatic, voličské preferencie...) alebo materiálny zisk – použitie istej formy jazyka a zblíženie sa s adresátom môže viesť k dohodnutiu lepších obchodných podmienok (Bourdieu, 2001, s. 99). Jazykovú komunikáciu, v rámci ktorej prebichajú jazykové výmeny, tak autor nazýva jazykovým trhom (Bourdieu, 2001).

väčšej miere ako v iných typoch dialógov a hlavne neskryvane v ňom ide o maximalizáciu zisku – v tomto prípade symbolického v podobe preferencií. Typické rečnícke prostriedky, ktoré pôsobia tak, že prejav buď racionalizujú (argumenty) alebo dekorujú (rečnícke figúry), slúžia ako štylistické prostriedky i v inom zmysle: ich (obratné, neobratné, vhodné, výstižné...) použitie je investíciou, ktorá môže priniesť výhody i straty podľa toho, ako na prijímateľa zapôsobia, ako ich tento ocení. Ide o akúsi štylistiku druhej úrovne, a to podmienenú sociálne (môžeme uvažovať o *sociálnej štylistike*⁴): prostriedok s istou štylistickou hodnotou (expresívnosť, faktickosť, emocionálnosť, komickosť a pod.) nadobúda v istom kontexte, na konkrétnom „trhu“ (napríklad v konkrétnej predvolebnej diskusii a istom sociokultúrnom kontexte) istú sociálne relevantnú štylistickú hodnotu (presvedčivý, dôveryhodný, podozrivý, vtipný), ktorú prideliujeme aj hovoriacemu, ktorý sa jazykovo angažuje v zaujme premeny jazykovej investície na sociálne benefity (sympatie, uznanie, rešpekt, autoritu...). To dobre ilustruje jazykové správanie prezidentského kandidata a herca Milana Kňažka, ktorý v priebehu predvolebnej kampane úspešne pretváral vžitú (to nie je bez dôležitosti) teatrálnu výrazovú prostriedky vo verbálnom i neverbálnom správaní (artikulačne a intonačne precízne repliky sprevádzane mimickými a gestačnými pózami) na sociálnu priazeň. V ojedinelých prípadoch dokonca využil priamo alúzie na spôsob javiskovej reči staršieho kanonu – keďže neexistuje typológia kanonov javiskovej reči, nazvime to pracovne „krónerovského“ kanonu⁵. V nasledovnom úryvku môžeme sledovať, ako Kňažko využíva štylistické prostriedky s hodnotou intelektuálnosti – nezvyčajnú lexiku, intelektuálne prirovnania, syntax s atribútmi písaného textu a to, čo v prepísanej

⁴ Pracovný termín *sociálna štylistika* tu uprednostňujeme pred termínom *socioštylistika*, ktorý je v inom zmysle využívaný v prácach D. Slančovej (2003). Slančovej *socioštylistika* sa referenčne vzťahuje na sociálne podmienky produkcie, vysvetľuje štylizáciu textu ako proces determinovaný istým typom sociálnej situácie (na makrourovni) alebo sociálnou identitou komunikantov (na mikrourovni), čo podmieňuje výber jazykovej formy (varieta, funkčný štýl) – ide tu teda o objektívne sily určujúce štylizované správanie aktéra. Nám ide o pomenovanie oblasti štylistiky, ktorá sa zaoberá previazanosťou štylistických príznakov jazykových prostriedkov so sociálne relevantným hodnotením (podmieneným dobovými kultúrnymi štandardmi), čím nadobúda jazykové jednotky druhotný príznak, ktorý nazývame *sociálnoštýlistickou hodnotou*. Zaujímá nás tu predovšetkým sociálne „zaujata“ percepcia štylistických príznakových prostriedkov.

⁵ Podľa herca Jozefa Krónera; kanon, ktorého intonačné podanie zľudovelo, je známy z filmov *Svako Ragan* alebo *Rysavá jalovica* (oba režíroval Martin Tapak). Milan Kňažko tento intonačný štylistický prvok použil v replike adresovanej moderátorovi, ktorý sa pytal, koho by ako prezidentský kandidát volil. Kňažkova reakcia: *Do volieb dúfam že sa niečo vyskytne, váženy pane*. Zdroj: prezidentská debata denníka SME a týždenníka TREND, 4. 3. 2014, 44. minúta. On: <http://tv.smc.sk/v/29346/prezidentska-debata-s-kiskom-prochazkom-knazkom-a-hrusovskym-1-cast.html>

ukážke nevidíme, je intonačne bezchybný, dramaturgicky precízny prednesový spôsob rečnenia:

To, že dnes je strana SMER v takejto nebyvanej väčšine a že tu opäť máme vládu jednej strany, vrátane kontroly moci, nie je genialitou SMERu. Je to totálnym zlyhaním druhej strany. Nehovorím zámerne pravice, to by musela existovať ľavica. Tá neexistuje, pretože táto sociálna demokracia má eroticky vzťah k moci a k luxusu – Francúzi tomu hovoria kaviaroví socialisti⁶.

Špecifikom niektorých prostriedkov použitých v politickej komunikácii v predvolebnom období (väčšmi ako inokedy) je, že sa v idiolekte politika opakujú v reťazi diskusií realizovaných v odlišnom čase v rôznych médiách a aj to vplyva na ich sociálnoštylistickú hodnotu. Môže ísť o obľúbené obrazné vyjadrenie či antitezu – spravidla však platí, že čím radšej politik prostriedok používa (a ten sa tak stáva frárou), tým je nižšia jeho sociálnoštylistická hodnota: ak sa často opakuje, je vnímaný ako trápny a tým znižuje investičný potenciál výpovede hovoriaceho. Pripomeňme si znenie a frekventovanú antitezu najuspešnejšieho kandidáta/terajšieho prezidenta Andreja Kisku *viem, čo ekonomike škodí a čo jej pomáha*, ktorá figuruje v písanej podobe na prezentačnej webstránke⁷ a bola súčasťou jeho vystúpení v skoro každej mediálne sprostredkovanej verejnej politickej debata – patrila, takpovediac, medzi pohotovostné zdroje, pretože autor túto frázu využíval nie v súlade s logikou výkladu ekonomických otázok, ale hlavne na autoprezentačné účely, ako i v prípadoch, keď mu chýbali slová. Antitéza sama o sebe je vďačný rétorický prostriedok, štylisticky pôsobivý vďaka kontrastu juxtaponovaných motívov. Jazykovoštylistický kapitál tohto prostriedku sa však devalvoval frekventovaným používaním a používaním v neadekvátnych kontextoch, tým nielenže zanikla možnosť jeho pretvorenia v pozitívne sociálne hodnoty, ale spôsoboval symbolické straty (stratu priazne). Celkovo možno konštatovať, že čím je väčšia miera ošuchanosti výrazu, ktorá prispieva k vyprázdneniu formy, tým je slabší potenciál jednotky fungovať ako prostriedok na preklopenie spoločensky *a priori* danej bariery medzi svetom politika a svetom voliča, a teda naplniť „zblížovacia“ funkciu (politické a iné frázy sú v rozpore s vytváraním podmienok antibariérovosti ako základu prekonávania pocitu cudzosti, pretože neumožňujú hlbšie preniknúť do vnútorného sveta, okolností a motivácie hovoriaceho).

⁶ Výpoveď bola prezentovaná v rámci prezidentskej debaty usporiadanej dennikom SME a týždennikom TREND (4. 3. 2014).

⁷ <http://www.andrejiskiska.sk/preco-kandidujem>

Sociálnoštylistické hodnoty, ktoré tu sledujeme v rámci konkrétnych dialógov a v špecifickej oblasti komunikácie (na „čiasťkovom trhu“), vyplývajú aj zo vzťahov medzi výrazovými štýlmi/varietami/jazykmi, ktoré existujú v danom makrospoločenstve (ktoré sa teda používajú v rámci „unifikovaného trhu“), a tieto hodnoty sú súčasťou jeho kultúry. Výrazové prostriedky získavajú svoju štylistickú a sociálnoštylistickú hodnotu aj vo vzájomnej konfrontácii. Celkom konkrétne: mladá generácia preferuje lexiku, ktorou sa odliší od jazykoveho trhu predchádzajúcich generácií, čo zahŕňa i skutočnosť, že vysoko oceňuje niektoré vlastné jazykové formy, ktorým pripisuje hodnoty modernosti, coolovosti (*akože fest brutal, bajk, čilovať*, viac Popovičová Sedláčková, 2013) a naopak, istým jazykovým formám predchádzajúcich generácií pripisuje atribúty ako nemoderný, trápny a pod. (slangizmom *cajgel*, či *diska*). Nadvižeme tu na vyššie uvedené konštatovanie, že v súčasnej kultúrnej klíme sa v istých situáciách valorizujú isté spôsoby verbálneho správania, ktoré sa v rámci (verbálnej i neverbálnej) štylistiky prvej úrovne považujú v hierarchickej perspektíve za nízke: jazykové prostriedky, ale aj gesta, držanie tela, spôsob sedenia, mimika. Nejde nám však o situácie, v ktorých sa „nízke“ (či jednoducho neformálne) prostriedky či jazykové útvary (sociolekty či dialekty) používajú z dôvodu skrytej prestíže a v ktorých je vyššia forma neefektívna (vzbudzuje nežiaduci odstup), ale o situácie (ako aj tá, v ktorej sa odohráva verejná politická debata), v ktorých je vyššia forma verbálneho i neverbálneho správania náležitá, avšak ani prejavy (jazykovej) nonšalancie tu za istých okolností nie sú sociálne sankcionované, práve naopak, sú premeniteľné na zisk. V tomto smere je exemplárny prejav najmladšieho prezidentskeho kandidáta Radoslava Procházku. Nasledovnú jeho výpoveď prezentovanú v rámci prezidentskej debaty usporiadanej denníkom SME a týždenníkom TREND (4. 3. 2014) sprevádza nedbanlivý spôsob sedenia (tzv. rozvalenie sa na stoličke)⁸:

jasné, najlahšie je zhora dať niekomu povel ě ísť na smrť a to je .. vojna je največší (1.0) průšvih, který může byt' a keby to, keby išlo o bukovinu, halič alebo zakarpacie, tak by som ja bol za to, že nepustiť to, ě to je SRDce ukrajiny. ale krym, a teraz sory všetkým fandom žltomodrej vlajky, ale krym je historicky ruské územie. a keď ho teraz ukrajinci bez krviprelievá-

⁸ Debata sa odohráva v menej formálnych priestoroch KC Dunaj v Bratislave, ktorý obľubujú mladí ľudia. Je to priestor, ktorý dovoľuje ísť výrazovo „horc“, ale aj „dolu“, tak, ako si ktorý kandidát vyberie. Ostatní prítomní kandidati (Andrej Kiska, Pavol Hrušovský a Milan Kňažko) ostávajú veľmi vyššiemu výrazovému kanonu, Radoslav Procházka sa rozhodne správať plasticky, odkloní sa od spoločenských očakávaní spätých s prejavom politika a prispôbi svoj výraz priestoru i fanklubu, ktorý tvoria mladí ľudia.

nia rusom nechajú, tak ten čierny peter, aj z hladiska medzinárodného gúdvilu ((*mienené goodwill*)) aj z iných hladísk zostane v rukách rusom. čiže vo vzťahu ku krymu by som ja ukrajincom odporúčal (1.0) nechod'te kvôli krymu, ktorý .. nie? stále nie? ((*kandidát sa náhle týmito otázkami obrátil na publikum, aby si overil, či ho stále nepočut' dobre kvôli problémom s mikrofónom*)) to nemám tak naschvál, že? ((*smiech moderátorov aj publika*)) pome ďalej. é krym skôr či neskôr by si rusi aj tak zobrali naspäť a (1.0) ublíži to viacej rusom, keď si ho zoberú takto silou, ako keby sa s nimi ukrajinci teraz samopalom pustili do prestrelky.

(60 sek)

v pohode, už teraz budem kričať na vás⁹.

Radoslav Procházka v prevažnej miere uplatňuje vo svojich prejavoch v televíznych diskusiách kultivovanú formu jazyka a prirodzene ju používa bez väčšej námahy a snahy o korektné vyjadrovanie. Miestami však zámerne sklízne k nedbanlivej artikulácii, západoslovenskému prízvuku, slangizmom, bohemizmom, syntakticky neúplným výpovediam. Tieto prejavy nemožno vysvetliť nedostatočnou jazykovou kompetenciou, ale skôr motívom navodiť situáciu odlišnú od formálnych jazykových diskusií, odlišiť svoj prejav od zákonitostí jazykového trhu generácie starších kandidátov, na ktorom platilo, že vo verejných prejavoch sa má používať spisovný jazyk a podľa toho sa títo i jazykovo správajú (teda niektorí túto formu jazyka prirodzene uplatňujú, iní sa o ňu snažia, podstatné však je, že sledujú rovnaké zákonitosti jazykového trhu)¹⁰. Procházkova stratégia štýlovej nonšalantnosti by nebola úspešná (teda nesmerovala by k zvýšeniu preferencií) za akýchkoľvek okolností. Dá sa povedať, že R. Procházka bol z daných kandidátov jediný, u ktorého bola primeraná. Cieľovou skupinou tohto kandidáta boli mladí voliči, sporadické využívanie neformálnych prostriedkov a módnych slangizmov teda smerovalo k prekonalniu bariér medzi kandidátom a (mladým) voličom, u ktorého sa predpokladalo, že túto nonšalantnosť ocení a priradí jej atribúty autenticity. Prostredníctvom sociálne priznakových prostriedkov kandidát zároveň dával najavo, že pozná

⁹ Vysvetlivky: VELKE PISMO – takto zaznamenávame časti repliky, ktoré boli vyjadrené hlasnejšie v porovnaní s okolitými časťami; (.) – veľmi krátku pauzu, avšak predsa pociťovanú ako priznakovú, označujeme bodkou v okrúhlych zátvorkách; (3.0) – dlhšiu pauzu vyjadrujeme počtom sekúnd v okrúhlych zátvorkách; (()) – do dvojitych zátvoriek zaznamenávame komentarc o kontexte rozhovoru; íí – zdvojením grafémy zaznamenávame nadmernú kvantitu; .. – dvoma bodkami značíme nedokončenú myšlienku.

¹⁰ V opozícii k sociolingvistického pojmu *hyperkorektnosť* (prepiata snaha o jazykovú správnosť, ktorej sa dopúšťajú tí, ktorí nemajú vžitú prestížnu formu jazyka, o ktorú sa vo formálnejších situáciách snažia) tu možno hovoriť o *hypokorektnosti* v zmysle zámerného odklonu od jazykovej variety považovanej za vyššiu (Bourdieu, 2002, s. 105).

svet society mladých. Takúto jazykovú nonšalantnosť by však nemohol využiť ktorýkoľvek z kandidátov: úplne „stratová“ by bola v prípade Gyulu Bardosa, kandidáta s maďarskou národnosťou, u ktorého by bola jazyková nedbanlivosť vnímaná negatívne jednak ako nedostatočná jazyková kompetencia (keďže slovenčina nie je jeho materinský jazyk a ako nositeľ maďarčiny ako materinského jazyka je v slovenskom kontexte spoločensky *nutený* svoju znalosť slovenčiny občanom *dokazovať* – možno na rozdiel od potenciálnych kandidátov iných národností), jednak ako nedostatočný vzťah k jazyku majoritného národa krajiny, za ktorú kandiduje (rovnako platí, že ako občan maďarskej národnosti je *nutený dokazovať* svoj rešpekt a pozitívny vzťah k slovenčine oddanejšie, ako by to bolo v prípade príslušníkov iných národností)¹¹. Vráťme sa však k R. Prochádzkovi: ten môže jazykovú nonšalantnosť zúročiť z titulu svojho veku, vzdelania a svojho sociálneho statusu, ktorý ako univerzitný profesor má a s ktorým sa automaticky viaže očakávanie, že vie „dobro hovoriť“ (už len akademické tituly z neho robia „patentovaného hovoriaceho“). Za týchto okolností odklon od vysokej normy, ako i akomodácia smerom k jazykovému výrazu cieľovej skupiny môže mať pozitívne účinky¹².

S úlohou prezidenta a statusom, ktorý osoba ako hlava štátu zastáva, sa (nielen v slovenskej spoločnosti) stereotypne viaže požiadavka rozvinutej komunikačnej kompetencie, schopnosti „dobro hovoriť“ na verejnosti (spojenej

¹¹ Na to, ako vyzera vykonávanie tejto požiadavky v praxi, si stačí pozrieť rozhovor kandidáta G. Bardosa s moderátorom RTVS (17. 2. 2014, <https://www.youtube.com/watch?v=j5pFS60TpaY>), ktorý si doplňujúcimi otázkami preveruje kandidátov vzťah k slovenčine a znalosť slovenskej literatúry (z ktorej má G. Bardos magisterský diplom).

¹² Nie každá jazyková akomodácia má v prípade politika pozitívny sociálny dosah. V tejto súvislosti je zaujímavé svedectvo M. Mojžitu v knihe *Sarajevo, čakanie na lastovicky* (2010, s. 236–245) o pôsobení slovenského politika Miroslava Lajčaka vo funkcii Vysokého predstaviteľa medzinárodného spoločenstva v Bosne a Hercegovine v rokoch 2007–2009. Na rozdiel od svojich predchodcov v tejto funkcii, M. Lajčák ovládal lokálny jazyk, čo mu umožňovalo ľahko nadväzovať vzťahy s miestnymi politikmi, ktorí často neovládali svetové cudzie jazyky, a táto jazyková kompetencia sa v bežných interakciách s miestnymi politikmi pretavila do sociálneho ocenenia hlavne v podobe sympatií. Mojžita však uvádza na základe vypovede filozofa Uga Vlaisavljeviča, že v komunikácii s verejnosťou Lajčákovi používanie miestneho jazyka prinieslo, naopak, nevýhody. To, čo sa premenilo v sukromnom styku na posilnenie sociálnej pozície, vo verejnom styku oslabilo pozíciu politika a jeho autoritu. Domáci obyvatelia mali rešpekt k predstaviteľom medzinárodného spoločenstva aj preto, že ich vnímali ako reprezentantov iného druhu moci (vedúcej k stabilite), než domácich politikov. K vnímaniu tejto inakosti prispieval aj jazyk (tlmocená angličtina), pri ktorom sa cudzosť spájala s odstupom a rešpektom. Používaním lokálneho jazyka vo verejných prejavoch sa stratil v kontakte s obyvateľstvom odstup, ktorý túto autoritu a rešpekt zabezpečoval. Znalosť lokálneho jazyka a jeho používanie teda mohlo priniesť počiatočné pozitívne efekty spojené s pátosom, avšak z dlhodobejšieho hľadiska pôsobil kontraproduktívne na budovanie sociálneho kapitálu potrebného na upevnenie moci.

hlavne s predstavou kultivovanej formy jazyka), hoci táto nie je záväzná (nevyznačoval sa ňou ani bývalý prezident SR a terajší prezident bol spomedzi štyroch najsilnejších kandidátov najslabší rečník). Ak sa zamyslíme nad osobitosťami súčasnej rečníckej kultúry na Slovensku (teda jednak osobitosti slovenskej rečníckej kultúry a jednak osobitosti súčasnej rečníckej kultúry), možno ich vyzdvihnúť niekoľko. S ohľadom na jazykovú stránku sa rečnícka kultúra formuje v jazykovej situácii, keď si spisovný jazyk ako „vyššia forma“ zachováva status reprezentatívneho výrazového štýlu prejavov na verejnosti, avšak prejavy zámernej a regulovanej nízkości či nedbanlivosti spôsobujú pozitívne efekty. „Povolená“ nedbanlivosť sa pritom uskutočňuje v špecifickom smere – hlavne smerom k mládežníckemu sociolektu, prípadne k výslovnostným regionalizmom spätým s Bratislavou (uplatňovanie tvrdej zapadoslovenskej výslovnosti či prízvuku je R. Procházkovi tolerované, avšak iní kandidáti sa regionalizmom spätým so svojím pôvodom vyhýbajú – napr. A. Kiska). Aktuálna slovenská rečnícka kultúra má aj svoje špecifické axiologické toposy, ktoré živia konfrontačnosť dialógov ako interakčnú univerzáliu v rámci politickej rečníckej kultúry: nezaťaženosť komunistickou politickou minulosťou, neskorpumpovanosť, tradičná rodina, kresťanské vierovyznanie (vymenované hodnoty sú väčšinovo preferované a slúžia na pozitívnu autoprezentáciu kandidátov).

Literatúra

- Aristoteles, 2009, *Rétorika*, preklad P. Kuklica, Martin.
- Bartmiński J., 2012, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, Sheffield Oakville.
- Bočák M., 2009, *Diskurz: neurčitá cesta kultúrnych, mediálnych a komunikačných štúdií do centra svojho zaujmu*, http://michalbocak.weebly.com/uploads/2/8/1/2/2812791/bocak_diskurz_kulturalne_medialne_komunikacne_studia_2009.pdf
- Bourdieu P., 2001, *Langage et pouvoir symbolique*, Paris.
- Bourdieu P., 2002, *Ce que parler veut dire*. – P. Bourdieu, *Questions de sociologie*, Paris, s. 95–112.
- Byram M., 1992, *Culture et éducation en langue étrangère*, Paris.
- Dolník J., 2010, *Jazyk, človek, kultúra*, Bratislava.
- Dolník J., 2013, *Všeobecná jazykoveda. 2. rozšírené vydanie*, Bratislava.
- Habermas J., 2011, *Teória jazyka a východiská sociálnych vied. Uvodné štúdie a dodatky k teórii komunikatívneho konania*, preklad I. Hanzel, Bratislava.
- Harré R., Gillet G.R., 2001, *Diskurz a myseľ. (Uvod do diskurzívnej psychologie.)*, preklad J. Plichtová, Bratislava.

- Heindrichs J., 2010, *Rétorika pro každého. Co nás mohou Aristoteles, Lincoln a Homer Simpson naučit o přesvědčování*, preklad J. Doleželová, Brno.
- Hoffmannová J., 1997, *Stylistika a ...*, Praha.
- Juvín H., Lipovetsky G., 2012, *Globalizovaný Západ. Polemika o planetární kultúre*, preklad M. Pokorný, Praha.
- Kraus J., 2004, *Rétorika a rečová kultura*, Praha.
- Lipovetsky, 2013, *Hypermoderní doba. Od pozitíku k úzkosti*, preklad B. Holá, Praha.
- Lotman J.M., 1994, *Text a kultura*, preklad M. Kusa, F. Matejov, K. Michalovičová, J. Szolnokiová, P. Zajac, Bratislava.
- Mojžita M., 2010, *Sarajevo, čakanie na lastovičky*, Bratislava.
- Nakonečný M., 2009, *Psychologie osobnosti*, rozšířené a přepracované vydání, Praha.
- Orgoňová O., 2013a, *Od štrukturalistickej štylistiky k súčasnej štylistike v 21. storočí*, „Philologica“ LXXII, Bratislava, s. 293–300.
- Orgoňová O., 2013b, *Socioštylistické a etnolingvistické aspekty generačného diskurzu*, „Philologica“ LXXI, Bratislava, s. 53–64.
- Popovičová Sedláčková Z., 2013, *Slang v mládežníckom diskurze*, Bratislava.
- Salzmann Z., 1997, *Jazyk, kultura a spoločnosť. Úvod do lingvistické antropologie*, preklad Z. Hlavsa, J. Hlavsová, V. Šatavová, Praha.
- Slančová D., 2003, *Vychodiska interaktívnej štylistiky. (Od eklekticismu k integrácii.)*, „Slovenská reč“, roč. 68, s. 207–223.

Particularities of rhetorical culture in Slovakia. Exploring the presidential campaign in 2014

The starting point of our theoretical reflexions about the influence of important persons' speeches on the Slovak public is connected with the term cultural particularity, following the language behaviour of speakers (presidential candidates), anchored in Slovak cultural milieu in spring 2014. Taking into consideration the idea of discourse psychology of R. Harré and G. R. Gillet saying that the human thinking is non-formal and, in the same time, sensitive to the context of real word, we admit the linguistic claim, which underlines the conditionality of language understanding by understanding of any discourse happening (including people acting in different situations, reproducing and developing themselves as socio-cultural creatures) – cf. Dolník, 2010, p. 60. The particularities of the topical rhetorical culture of presidential candidates in contemporary Slovakia emerge from lingual as well as from non-lingual factors. As for the lingual factors, the speech culture is embedded in the language situation, dominated by the codified “literary language”, which is reserved for representative public speeches taking advantage of linguistic nonchalance (however, it doesn't mean the total exclusion of neglectful expressions, able to attract some positive effects). The “authorised”

carelessness interrelates especially with youth social dialect, as well as with specific pronunciation typical for the region of Bratislava (which is permitted to young candidate R. Procházka, whereas older candidates try to avoid it). The topical public rhetorical culture of Slovakia has also specific axiological topoi, nourishing the confrontations in dialogues as a universal feature of interactions in its' current politics. It concerns such moral values as traditional family life, Christian religion, distance from the communist identity and from corruption.

Keywords: speech culture, cultural particularity, linguistic nonchalance, social-stylistic value.